

EDITORIAL

Inocents

Estem plantejant-nos propondre un canvi en la celebració del dia dels valencians: passar-lo del 9 d'octubre al **28 de desembre**. Un canvi molt adequat si tenim en conte que resulta difícil imaginar cap lloc en el món en més inocents per metro quadrat que esta terra valenciana.

Vejam-ho.

Per a no remontar-nos massa en el temps començarem per **Constanti Llobart**, el nostre inspirador, que tractà innocentment d'unir als escriptors "de guant" i als "d'espardenya". Esperava que la valenciana que aparentment els unia fora més forta que les diferències de classe. No contava en que la coentor insuperable de la burgesia -la del "regionalismo bien entendido"- impediria eixa unió en gent que, ademés de ser d'extracció social més "baixa", era "massa" reivindicativa.

Més avant, inocents foren aquells firmants de les **Bases del 32** que de veres es pensaven que es tractava d'un acord provisional, el qual havia de durar només el temps necessari per a elaborar unes normes ortogràfiques autènticament valencianes. El resultat ja el coneixem, les dites bases -que no eren en realitat més que les normes de l'Institut d'Estudis Catalans en unes poques concessions a la llengua valenciana- no les aplicaren ni els seus promotors, que sempre usaren l'ortografia pura del català, sense cap concessió per minsa que fora. I bon profit que li han tret, i continuen traent-li, a l'inocent firma del pare **Lluís Fullana**, encara que ad este li quedà prou suspicàcia per a afegir de la seua ma que firmava "ates lo caracter provisional" de les mateixes i que mai arribà a utilitzar-les, perquè no les considerava adequades per a la llengua valenciana.

Inocents foren tants valencianistes que a lo llarg de tot el segle passat cregueren en la "**germanor**" en els catalans, a pesar de l'evidència continua de que els seus col·legues de Catalunya no han vist mai als valencians com a germans, sino com a subordinats.

Inocents son els que, encara ara, creuen que es possible un **acostament** entre valencianistes i pancatalanistes. Es pensen que tart o pronte podran traure ad estos últims dels seus errors, baix la convenció de que, al cap i a la fi, son "intellectuals" i, per tant, supostament, gent raonable. Ignoren, en la seua perillosa innocència, que la capacitat intel·lectual i la preparació no tenen res que vore en esta qüestió. No son pancatalanistes perquè hagen cregut equivocadament certes mentires; creuen eixes mentires perquè volen ser pancatalanistes. Es tracta de la mateixa burgesia provinciana de sempre:

abans es castellanisava per coentor i ara es catalanisa per esnobisme.

Inocents els que es pensaven que el fet de que els **governos valencians del PP** continuaren en el procés de catalanisació, en contra de lo que havien promés en les seues campanyes electorals, era degut a la pressió política que des de Catalunya s'exercia sobre Madrid. Quan eixa pressió deixà de servir d'excusa, al continuar la catalanisació a pesar d'alcantar el PP una majoria absoluta en els governs central i valencià, els més inocents, buscant encara alguna disculpa, volgueren creure que la rao estava en la por de la Conselleria a fer front a l'entramat catalanista que domina el **sistema educatiu**. Però ara resulta que no ha hagut inconvenient en enfrontar-se al rebuig de tota la comunitat educativa per a defensar eixe exòtic invent de la "Educació per a la Ciutadania en anglès". I tot açò, no per a atendre cap necessitat dels valencians, sino només per a servir als interessos del seu partit fent oposició al govern de Zapatero.

¿I qué dir de la pugna jurídica que mantenen la **Conselleria** i les **universitats**? Ad estes últimes el nom "valencià" els dona oix per lo que volen usar eixe destrellat de "academisme català", i, per supòst, volen que els seus títols de Filologia Catalana acrediten el coneixement del "valencià" en les oposicions; coses a les quals la Conselleria s'opon. Encara quedarà algun inocent que veja en esta oposició una defensa de la llengua valenciana, quan en realitat lo únic que diferencia a les dos parts son les formes: les universitats volen continuar catalanisant a tota maquina, i la Conselleria vol fer-ho d'amagat, per a no perdre vots.

Inocents també son tants **catalanisats** que s'han cregut les mentires sobre les "veritats científiques inqüestionables" i sobre lo "progressista" que es despreciar la llengua del poble per a acabar parlant eixe "subvalleca" fabricat en els despachos dels polítics i dels aficionats a l'ingenieria llingüística. Inocents sobre tot si es pensen que eixa *jerga* te futur, quan es notori que lo únic que fa es espantar als valencioparlants cap al castella. ¿O es pensen que l'actual govern col·laboraria en tanta intensitat en el procés catalanizador si no hagueren entes fa ya temps que el resultat final sera una definitiva i absoluta castellanisació dels valencians?

Inocents en fi nosatres, els autors d'esta publicació -fidels al cap i a la fi a l'esperit de Constanti Llobart-, per pensar que l'improbable llectura d'estes pàgines estimularà ad algu a una reflexió que l'ajude a perdre la seua innocència.

LA CITA

El 28 de desembre nos recorda lo que som durant els atres 364 dies de l'any.

Mark Twain

SUMARI

- 1
- EDITORIAL: **INOCENTS**
- 2
- LLISTAT: **ACTIVITATS CULTURALS**
- FENT MEMORIA: **ALFONS III DE VALENCIA, 550 ANIVERSARI**
- 3
- FRUITES, VERDURES I HORTALICES (XXVI): **PARLEM DE DATILS**
- PATRIMONI VALENCIÀ: **MUSEU DEL JOGUET D'IBI**
- RESENYA BIBLIOGRAFICA: **L'ILLA DEL TESOR**
- 4
- PASSATEMPS
- FAULA: **EL CHIQUET I EL MESTRE D'ESCOLA**

ACLARIMENT

Esta publicació està redactada en les Normes d'El Puig. Encara que es una obra col·lectiva, l'encarregat de la redacció final de cada article te llibertat per a fer-ho en la normativa d'accentuació de la seua preferència. Este tema es motiu de debat, però no de divisió, entre nosatres.

AVIS

¡Anim! Faça moltes fotocopies d'est exemplar per a repartir entre amics i coneguts. No patisca pels diners. Sempre pot demanar una subvenció al govern de Francisco Camps; estaran encantats de col·laborar en el valencianisme. (No s'ho han cregut, ¿veritat?, no son vostres tan inocents.)

ACTIVITATS CULTURALS GINER DE 2009

Trobarà més informació dirigint-se a les respectives associacions:

Aellva (Assoc. d'Escriptors en Llengua Valenciana)
C/ Alt, 64. 46003 Valencia C.
www.aellva.org

RACV (Real Academia de Cultura Valenciana)
C/Avellanes 26. 46003 Valencia C.
Tel 963 91 69 65 Fax: 963 91 56 94
www.racv.es

12 Gín (dilluns) 20:00 h. Seu de l'Aellva.
TERTULIA-TALLER DE PROSA. Intervindrà E. Blasco Úrios.
+Info: **Aellva**

13 Gín (dimarts) 19:00 h. Salo d'Actes de la RACV.
CONFERENCIA: José Luis Medina: "Un passeig per la Valencia antiga".
+Info: **RACV**

21 Gín (dimecres) 19:00 h. Salo d'Actes de la RACV.
CONFERENCIA: Mª Luisa Hernández: "Na Constanza de Hohenstaufen en Valencia".
+Info: **RACV**

27 Gín (dimarts) 19:00 h. Salo d'Actes de la RACV.
CONFERENCIA: José Vte. Gómez: "Esplendor en la Valencia del Sigle XV".
+Info: **RACV**

28 Gín (dimecres) 19:00 h. Llonja de la Seda. C/ Cordellats s/n. Valencia C.
INGRES DE L'ACADEMIC ELECTE Guillermo Carnero Arbat.
+Info: **RACV**

29 Gín (dijous) 19:30 h. Salo d'Actes de la RACV.
CONFERENCIA DIA DE L'ARBRE: Rafael Currás Cayón: "Els Arbres Monumentals, joyes del patrimoni biologic valencià".
+Info: **RACV**

Senyes per confirmar
PRESENTACIO DE LLIBRE: Es presenta el llibre *L'idioma valencià vist per un profà en la matèria*, de F. Blasco Úrios.

COLABORA EN EL ROGLE

Donar difusio ad esta publicació es la millor forma de col·laborar en nosatres. Si desiges, no obstant, adquirir un major compromís, pots fer-te **soci** (36 € a l'any) o **col·laborador** (12 € a l'any), i t'enviarém a casa tots els numeros que es publiquen durant l'any.

Si tens voluntat de fer alguna puntual aportació econòmica, també te quedariem molt agrats. El nostre número de conte, en **Ruralcaixa**, es:

3082 1222 81 4622492421

CONTACTA EN NOSATRES

Apartat de Correu 527
46002 Valencia ciutat
Telefon: 617 030 370

rogle@rogleconstantillombart.com

Rogle en Internet

Tots els eixemplars editats fins ara estan, en pdf, en:
www.rogleconstantillombart.com,
www.cardonavives.com, **www.enkara.org**
i **www.pjvalencianista.org**

FENT MEMORIA

J.M.M.

ALFONS III DE VALENCIA, 550 ANIVERSARI

Alfons el Magnanim, rei d'Arago, les seues **mampreses d'expansió per la Mediterranea**. Dos dels grans poetes del segle d'Or, **Ausias March** i **Jordi de Sant Jordi**, s'enrolaran com a cavallers en les expedicions que el rei protagonitzarà, i ad ell dedicaran algun poema; ell **creà l'Archiu del Regne** i el **Mestre Racional**, dos institucions mes que sumar a les que particularisaven la nacionalitat valenciana en el marc del restant de dominis reals. En epoca del Magnanim Valencia sera referent cultural, politic i comercial, i en el Cap i Casal, la seua esposa l·legítima, Maria, establirà la seua residència i fundarà el monasteri de **la Trinitat**, regit per la gran **sor Isabel de Villena**.

Esta relació del rei en Valencia es difícil de trobar si es fa una simple aproximació als escrits i biografies que d'ell es troben en la ret. **Internet** hui es un instrument fonamental per a aconseguir una informació ràpida; pero, atenció, perquè a sovint es sectaria, i d'ajo molts valencians ya estem escaldats. Un **breu recorregut** nos **confirma** les consabudes, pero no per això menys **falses, afirmacions** de que si "la corona catalanoaragonesa", que si "rei de Catalunya", que si "expansió mediterranea catalana..."; la veritat es que arriba a donar tant d'oix que a la fi s'ha de consultar una bona bibliografia per a evitar similes com les citades.

Valencia, sempre fidel en els seus monarques, i mes en el cas del Magnanim a qui ajudà complidament en les seues iniciatives i mampreses, ni tan sols mereix alguna llinia en estos texts que il·lustren alguns llocs **web** en biografies i informacions sobre **Alfons III de Valencia i V d'Arago**.

Retrat d'Alfons el Magnanim (1557), oli de Joan de Joanes

Com que este no es l'espai adequat per a profundisar en algun aspecte de la persona o dels fets que protagonisà i vixque el Magnanim, llavors convindrà estar atents a la possible publicació que generarà, sense dubte, el congrés ("les jornades científiques") que es va celebrar el passat mes de setembre en motiu del **550 aniversari de la mort** del monarca, i en el qual han participat, entre uns altres, Eduard Mira (*semper praesentis*), Guido d'Agostino (catedràtic d'història en l'Universitat de Nàpols), l'historiador Jorge Sáiz o David Abulafia (membre de l'Academia Europea).

Lo que no renunciem a fer es deixar constància que Valencia, ciutat i regne, si està present en les mampreses del Magnanim i que, a mes, constitueix la **via** per la qual, en tota seguretat, es produïx **l'introducció del Renaixement** en la Península; no debades el port del Cap i Casal era, en aquells moments, un dels mes importants de l'ambit mediterraneu.

Alfons rebe l'ajuda incondicional —a pesar d'alguna contestació o mínima oposició puntual— dels valencians en

nos **confirma** les consabudes, pero no per això menys **falses, afirmacions** de que si "la corona catalanoaragonesa", que si "rei de Catalunya", que si "expansió mediterranea catalana..."; la veritat es que arriba a donar tant d'oix que a la fi s'ha de consultar una bona bibliografia per a evitar similes com les citades.

Valencia, sempre fidel en els seus monarques, i mes en el cas del Magnanim a qui ajudà complidament en les seues iniciatives i mampreses, ni tan sols mereix alguna llinia en estos texts que il·lustren alguns llocs **web** en biografies i informacions sobre **Alfons III de Valencia i V d'Arago**.

En el segle XXI **els fantasmes seguixen** mes presents que mai i la nostra posició historica, l·lingüística, cultural o inclus política permaneix burlada, en el consentiment de les "autoritas", que de lo que poden presumar es de ser **comissaris/controladors** de l'educació i la cultura.

Parlem de datils

El **dàtil**, en la seua sola presència, parla d'escenes desèrtiques, palmerals exuberants, sol tòrrit i implacable, cares rícs semi-tapades i ulls negres i penetrants; túniques multicolors, montanyes d'arena... i soletat.

És un fruit d'una sola llavor i forma d'elipse d'uns 3 a 4 centímetres de llarc per 2 de gressor (un poc més que una bellota i en un cert paregut), de carn blanca tirant a marró obscur, coberta per una pel·lícula groga o de color marro, segons les varietats, un poc apegalosa. Dins té un pinyol cilíndric, molt dur i en una regata a lo llarc del fruit. La polpa és blaneta i dolça, molt ensucrada quan està madura. El seu consum, tant en fresc, secs o cuinats, és la **base de l'alimentació** de gran part dels habitants dels deserts d'Àfrica i certes zones d'Àsia.

És interessant saber que els àraps alimenten als seus cavalls en abundants racions de datils mesclats en llet de gamella, conseguint una **raça cavallar inigualable** per la seua bellea, força i vigor.

En el dàtil, además d'importants dosis de **vitamina A, B, C i D** i d'un elevat contingut de **sucres**, quan el fruit està sec conté 2.846 calories per kg, aixina com quantitats importants de ferro, potassi, calci i fòsfor. És, a més, un aliment molt digestiu i adequat per a estòmecs delicats.

Els països productors per excel·lència són: Síria, Tunísia, Israel, Persia, Arabia, Egipte, Líbia, Sahara i algunes zones d'Àsia Occidental, aixina com China i Amèrica. Aci, en **Elig** i **Oriola**, tenim importants palmerals a on es produeixen bones varietats de datils que són apreciades en el mercat nacional.

Segons alguns historiadors la palmera datilera creixia fa més de 5.000 anys en la regió que hui ocupa l'Irak, sent originària del Nord d'Àfrica o de l'Àsia Occidental. Uns altres la situen ja en la Prehistòria, des de l'Eufrates fins a les illes Canaries. El dàtil és citat en el **Corà**, comparant la palmera datilera en Eva, per haver segut creada per Alà en la terra que li sobrà al crear a l'home.

La palmera, botànicament **Phoenix dactylifera**, pertany a la família de les **palmacees**; alcança alçàries fins a 25 metres i les seues palmes fins a 6 i 7 m. Té una vida superior al segle i com a arbre és un eixemplar bellíssim que, a més de proporcionar eixos exquisits pomells de datils durant els primers 90/100 anys, ofereix **múltiples aplicacions**; la seua fusta és molt apreciada i dels peciols es fabriquen cistelles i cordes molt resistents, entre unes altres coses. Els àraps aprecien moltíssim el magnífic "vi de palmera", que s'extrau del seu tronc. Les fulles/palmes dels seus mascles, després d'un procés per a que creixquen blanques, s'usen en la festivitat del **Dumenge de Rams**.

RESENYA BIBLIOGRAFICA Mª A.M.C.

Stevenson, Robert Louis

L'illa del Tesor

Traducció: A. Cuadrado de la Flor

Serie Literaria Num.VI. Real Academia de Cultura Valenciana, Valencia, 2000 (213 pàgines)

Res més atractiu per a regalar als menuts i no tan menuts, a la vegada que poder fruit llegint en llengua valenciana, que el llibre que vos recomanem. Es tracta d'un **clàssic de la literatura juvenil** d'aventures, una novel·la que nos introdueix en l'imaginari, suggerent i perillós món dels pirates i dels tesors; un gènere per al qual no passa el temps. Els adults, sense dubte, s'ho poden passar molt bé llegint o rellegint este llibre i posant a treballar l'imaginació.

La novel·la conta en 34 capítols, distribuïts en sis apartats. El relat comença en la taverna "Almirant Benbow", propietat de la mare del protagonista, **Jim Hawkins**, quan arriba u dels personatges principals **J. Flint**, el capità - un misteriós mariner que freqüentment entona una canço, que li val com a targeta de visita:

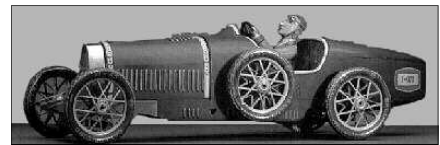
"Quinze homes en el baül del mort, ¡jo,jo,jo, i una botella de rom!"

L'obra conté tots els ingredients que se poden esperar trobar en una aventura d'estes característiques: el barco, el bucaner en la pata de palo **John Silver**-, un lloro, el mapa del tesor, l'illa i l'intriga per la busca del tesor.

PATRIMONI VALENCIÀ
MUSEU DEL JOGUET D'IBI

En la comarca de **L'Alcoya**, al suroest d'Alcoy i a 36 quilòmetres d'Alacant, se troba situada la localitat de **Ibi**.

U dels edificis singulars d'esta ciutat es el **Museu Valencià del Joguet**, ubicat en les dependències d'una edificació que es coneix en el nom de "**Casa Gran**", emplaçada prop de la Plaça de l'Església en el centre històric de la ciutat. Este museu es un reencontre en els temps passats, puix els joguets que s'exposen, elaborats en llanda, son casi centenaris. La colecció de 444 peces, correspon a l'aportació inicial que feu l'empresa **Payà S.C.V.L.** per a la creació del museu. Les instal·lacions també acullen una mostra etnològica d'est antic edifici de caràcter senyorial.

BUGATTI DE PAYÀ HERMANOS (1932)

L'activitat econòmica i industrial d'Ibi en el segle XVII estava centrada en la **venda de gel**, que s'arregljava en les montanyes situades al voltant d'esta població. Ibi, junt en la veïna Xixona, se convertiren, a partir d'est ofici, en precursors de la producció artesana del gelat.

El joguet de llanda sempre nos recorda temps passats, puix son un producte lligat a la **revolució industrial**. Quan se pogue tindre facil accés a l'acer i a la seua manipulació per part dels artesans, fon possible la fabricació a gran escala d'estos productes. Els joguets eren fabricats en una fina fulla d'acer recoberta d'una capa d'estany: la coneguda "**llanda**". La seua decoració era molt atrevida, en colors intensos i cridaners.

Pareix ser que els primers models se podrien haver fabricat entre els anys 1902 i 1904 pero no s'ha trobat cap document conclouent al respecte.

L'història de l'orige del joguet en Ibi conta que a principi del segle XX un manyós **llanterner** construí una **tartaneta** de llanda per a fer un regal als seus fills, i que seria esta mostra d'afecte la que donaria orige a l'aparició de l'indústria joguetera en esta zona, convertint a Ibi en el centre nacional del joguet.

La **família Payà i Picó**, de professió llanterners, aprofitant la tècnica que utilisaven en el seu negoci per a la fabricació d'utensilis de llanda: zetrills, pots, perols, etc, començaren a principis del segle XX a crear chicotets joguets; pero seria ja en l'any 1905 quan Rafael Payà otorgà, a favor dels seus fills, l'escriptura pública de la seua empresa, i esta família es dedicà de ple a la fabricació de joguets d'esta classe, passant a ser la primera fabrica del sector.

En la **Exposició Regional Valenciana** de 1909, la **fabrica Payà** se presentà en una representació dels seus joguets, la qual tingue una gran repercusió i marcà l'inici del creiximent de la fabrica Payà a tots els nivells.

Ibi, no cap dubte, ha anat creixent i industrialisant-se gràcies al joguet del qual, en l'actualitat, es el **major productor nacional**, en 37 empreses que concentren el 40% de la producció estatal del sector jogueter.

Resol l'acrostic del costat a partir de les definicions.	1. Barreja de calç i argila, cuita i molta, que mesclada en aigua se solidifica i endurix.	1	-	-	<u>M</u>	-	-	-	2
	2. Dona que presenta o assistix a una persona al rebre esta ultima el sacrament del batisme, la confirmacio o el matrimoni.	2	-	-	<u>R</u>	-	-	-	-
	3. Participi de propondre.	3	<u>P</u>	-	-	-	-	-	-
	4. Aficionat a jugar o triscar alegrement.	4	-	-	-	<u>A</u>	-	-	-
	5. Area o superficie plana contiguda dins d'una circumferencia.	5	-	-	-	-	-	<u>C</u>	-
	6. Deport que consistix en la lluita entre dos contrincants, en les mans enfundades en guants especials i de conformitat en certes regles.	6	-	-	-	<u>G</u>	-	-	<u>N</u>
La solucio a peu de pagina.	PARAULES VERTICALS: 1. Prova que se fa de qualsevol classe d'espectacul, abans d'oferir-lo al public. Genero lliterari. 2. Tirar escombros, cascots o desperdicis en un lloc.								

FAULA

El chiquet i el mestre d'escola

En esta faula pretenc mostrar l'inutil amonestacio d'un neci.

Quan estava jugant a la vora del Sena, un chiquet caigues a l'aigua, mes per gracia divina se trobava alli un salze, les branques del qual arplegaren al menut. Passà per alli un mestre d'escola i l'infant cridà:

-iAuxili que m'ofegue!
Davant dels crits, el mestre se girà, i en un to molt greu i fora de situacio, començà a funyar al chiquet:

-iMira quin ravachol! iA on l'ha portat la seua follia! iOcupa les teues hores cuidant ad esta classe de prole! iPobres pares, pobres d'ells cuidant en tot moment ad esta caterva incontrollable! iQuant deuen de patir; còm llamente el seu destí!

Ilustracio de la faula de Jean Jacques Grandville

Despres de tant de parlar, trague al chiquet del riu.

Censure aci a molta mes gent de la que se pensa. Els parladors, els criticons, els pedants poden reflexar-se en lo dit anteriorment; cadascu d'ells forma un poble numeros; sense dubte el Creador benei eixa prolifica raça.

iNo hi ha tema sobre el qual no pensen eixerir el seu ministeri! iSempre tenen una critica que fer! iPero amic, trau-me primer del perill, i despres fes-me l'arenga!

Faula de Jean de la Fontaine
Traduccio i adaptacio a la llengua valenciana de M^aA. M. C.

GLOSSARI (paraula/ sinonims: definicio)	Despres/ mes tart/ en acabant: Adverbi que indica posterioritat en el temps.	Ravachol/ revoltos: Chiquet inquiet i descarcat que fa malifetes.
Arenga/ soflama/ sermo: Parlament solemne fet en l'intencio d'estimular els anims dels oyents.	Erros/ enganys/ equivocs: Concepte, situacio, actuacio,... incorrectes.	Reflexar-se/ reconeixer-se: Vore's identificat en una tipologia donada.
Cadascu/ cada u: Pronom que designa a tots els membres, u per u, d'un colectiu.	Follia/ trastada/ barrabassada: Accio imprudent o feta en insensatea.	Salze: Arbre que creix en les vores dels rius, de fulles llanceolades, cop irregular i poc frondos, en branques que tendixen a corvar-se cap avall.
Caterva/ multitut: Conjunt de persones que tenen alguna característica en comu. <i>Caterva</i> generalment s'utilisa en sentit pijoratiu.	Funyar/ reguinyar/ bonegar/ marmolar: Amonestar o renyir ad algu, mostrant desaprovacio per un fet o una accio.	Vores/ riberes: Franja de terra mes immediata a l'aigua d'un riu, de la mar, d'un llac, etc.

Solucio: 1. CIMENT 2. PADRINA 3. PROPOST 4. JOGANER 5. CIRCUL 6. BOXEIG Verticals: 1. ENSAIG 2. ENRUNA

I RECORDA...La primera paraula vertical es **ensaig**. En plural, **ensajos**. **Ensajar** es fer totes les proves o ensajos necessaris abans d'una actuacio en la finalitat de que esta ixca be. **Ensajat-ada** es l'accio i efecte d'ensajar. Un **ensaig** es tambe un escrit en el qual un autor desenrolla les seues idees, aixi com el genero lliterari al qual pertany este tipo d'escrit. **Ensagiste/-ta** es un escritor d'ensajos.
La segona paraula vertical es **enrunar**. **Enruna/-nes** significa ruina, cascot, escombros o desperdici.